

G.

VARIA

Muszla pielgrzymia z Góry Zamkowej w Cieszynie – nowy punkt na mapie dróg do grobu św. Jakuba w Composteli

JANA GRYC – ANDRZEJ M. WYRWA

Poutní mušle ze Zámecké hory v Cieszyně – nový bod na mapě cest ke svatému Jakobovi v Compostelle

Abstrakt: Příspěvek prezentuje fragment poutní mušle nalezené na Zámecké hoře v Cieszyně v roce 1942. Mušle nalezená v druhotné poloze u rotundy sv. Mikuláše a Václava mohla pocházet z některého z porušených kostrových hrobů z pohřebiště nacházejícího se u ní. Toto pohřebiště lze však pouze rámcově datovat do 11. (?) – 15. století. Příspěvek shrnuje také dosavadní české i polské nálezy tohoto druhu. Chronologicky spadají do období mezi 13.–15. stoletím.

Klíčová slova: Cieszyn – poutnictví – mušle sv. Jakuba.

Pilgrimage Shell from Góra Zamkowa, Cieszyn – a New Landmark on the Map of Pilgrimage Routes of St. James to the Apostle's Shrine in Santiago de Compostela

Abstract: The contribution presents a fragment of a pilgrimage scallop shell found at Góra Zamkowa in Cieszyn, Poland in 1942. The shell, dug up in a secondary position by the Rotunda of Sts. Nicholas and Wenceslas, may come from a skeletal grave associated with a burial ground situated nearby, later disturbed. The burial ground can be dated approximately to the 11th (?) – 15th century. The contribution also summarises the existing Czech and Polish finds of this kind, spanning the 13th and 15th centuries.

Key words: Cieszyn – pilgrimage routes – St. James shell.

Pielgrzymka – jako peregrynacja inspirowana religijnie – kojarzona jest zazwyczaj z chrześcijaństwem, choć nie jest ona ekskluzywnym zjawiskiem tylko tej religii. W ciągu wieków sprawy wiary bywały motywem podróžowania we wszystkich niemal wielkich religiach (judaizm, islamie). Chrześcijańscy pątnicy, w pełnym tego słowa znaczeniu, pojawiają się na europejskich szlakach stosunkowo późno, dopiero w IV wieku, przy czym przełomowe, jak się wydaje, znaczenie w dziejach pielgrzymowania miała spektakularna pąć cesarzowej Heleny do Ziemi Świętej oraz odnalezienie tam drzewa Krzyża Świętego, a także bogata działalność budowlana Konstantyna Wielkiego – w Jerozolimie wzniesiono bazylikę Zmartwychwstania Pańskiego (*Anastasis*) oraz bazylikę Krzyża Świętego, osobne bazyliki pojawiły się w Betlejem i Hebronie. Owe budowle oraz ewangeliczna sława samych miejsc kierowały ku nim oczy chrześcijan, wabiąc wkrótce rzesze pątników przemierzających „drogi całego świata”. Popularność ruchu pielgrzymkowego szybko wzrastała, idąc w parze z krzewiącym się kultem relikwii, który swoje apogeum osiągnął u schyłku średniowiecza. Pielgrzymka staje się jedną z najistotniejszych form kultu chrześcijańskiego w wiekach średnich, a wyjątkowe zaczenie zyskują trzy *peregrinationes maiores* – do jerozolimskiego Bożego Grobu, do grobów apostołów Piotra i Pawła oraz do grobu apostoła Jakuba Większego w Composteli (Manikowska 2008).

Zagadnieniu pielgrzymowania poświęcono olbrzymią literaturę, wzbogacaną z roku na rok. Obok źródeł pisanych, takich jak itineraria, testamenty czy miracula, istotnym elementem w badaniach nad historią pielgrzymek okazały się znaczki oraz wszelkie inne atrybuty pielgrzymie, coraz częściej udostępniane przez archeologów (Slivka 1998; Velímský 1998; 2006; Wachowski 2005; Wyrwa 2009). Znaczny przyrost źródeł archeologicznych wpłynął na wzrost zainteresowania tą problematyką także u nich i – można powiedzieć – wtórnego odkrywania tego typu zabytków w materiale pochodzącym ze starszych badań wykopaliskowych (przez lata zalegającym w muzealnych magazynach). Sama funkcja znaczków pielgrzymich wydaje się być oczywista. Masowo rozpowszechniane w miejscach kultu, z jednej strony, stanowiły swoistą pamiątkę odbytej pielgrzymki, z drugiej zaś miały zapewnić opiekę świętego patrona osobie lub grupie, która zdecydowała się podjąć trud odbycia niekiedy bardzo dalekiej podróży. Szczególnym rodzajem dowodu odbycia pielgrzymki były tatuaże

(opisał je barwnie w swojej kronice pod rokiem 1710 żywiecki wójt Andrzej Komoniecki).¹ Po powrocie znaczki pielgrzymie stawały się częścią codziennego życia. Chroniły ludzi i ich dobytek – umieszczano je w kościołach jako wota, a niekiedy deponowano w wodzie. Po śmierci często były wkładane do grobu zmarłego pielgrzyma lub jako zapis testamentowy przechodziły w ręce spadkobierców (Köster 1983).

Wśród owych materialnych świadectw średniowiecznych wędrówek wyjątkowe miejsce zajmują muszle pielgrzymie, będące atrybutem św. Jakuba Apostoła – patrona pielgrzymów. Uważane są za najstarszy rodzaj „znaczków” pielgrzymich. Zbierano je wzdłuż wybrzeża Atlantyku i sprzedawano następnie przed katedrą w Composteli. Dla pielgrzymów stawały się pamiątką „spotkania ze św. Jakubem”, budzącym sympatię materialnym znakiem odbytej religijnej podróży.

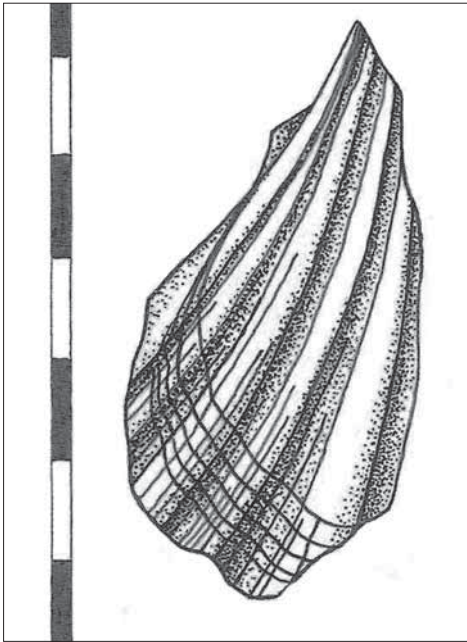
Do niedawna jedynym archeologicznym dowodem peregrynacji z ziem polskich do hiszpańskiej Composteli była muszla pielgrzymia znaleziona na Ostrowie Lednickim koło Gniezna jeszcze w latach 30. ubiegłego wieku, jednak poprawnie zidentyfikowana i wprowadzona do literatury jako muszla pielgrzymia dopiero w latach 90. przez Teresę Dunin-Wąsowicz (Dunin-Wąsowicz 1995). Nie dokonano jednak wówczas jej pełnej identyfikacji gatunkowej, którą wykonano dopiero w 2009 roku (Wyrwa 2009). W ostatnim okresie kolekcja tego typu zabytków znacznie się powiększyła, nie tylko za sprawą nowym badań archeologicznych, ale także dzięki właściwej identyfikacji materiałów pochodzących ze starszych wykopalisk.

Do tego rodzaju znalezisk „z odzysku” zaliczyć można fragment muszli pozyskany w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Georga Raschkego na Górze Zamkowej w Cieszynie w 1942 roku. Wówczas uszedł on całkowicie uwadze niemieckiego archeologa i dopiero niedawno został zidentyfikowany podczas kwerendy zbiorów muzealnych (ryc. 1, 2). To fragment lewej spodniej części muszli gatunku *Pecten maximus L.*, z dobrze widocznymi żeberkami i stosunkowo głębokimi przestrzeniami międzyzębrowymi. Wielkość zachowanego fragmentu wynosi 5,6 × 3 cm; od strony wewnętrznej ma barwę różowo-czerwoną (Nýltová Fišáková 2007; patrz też Wyrwa 2009).

Podobnie jak w przypadku wielu innych zabytków pochodzących ze starszych eksploracji archeologicznych, okoliczności znalezienia muszli nie są w pełni jasne. W latach 1941–1942 Raschke prowadził badania we wnętrzu oraz na zewnątrz cieszyńskiej rotundy św. Mikołaja i Wacława, a ich wyniki zostały jedynie wstępnie opublikowane jeszcze w latach 40. (Raschke 1940; 1944). W trakcie niemieckich wykopalisk przede wszystkim w całości odsłonięto zachowaną bryłę romańskiej świątyni (ryc. 3), a na zewnątrz, w niewielkim pasie dookoła rotundy, częściowo zbadano relikty cmentarzyska. Eksplorację zakończono wówczas na głębokości 3,5 m, ze względu na zalegającą w wykopie wodę, nie osiągając poziomu calca. Jak wynika z metryczki oraz zachowanych częściowo dzienników badań Raschkego, fragment muszli odkryto na złożu wtórnym, w świadku profilowym znajdującym się przed wejściem do rotundy, na głębokości 0–1,5 m. Warstwa miała charakter zasypiskowy i oprócz gruzu kamiennego i ceglanoego zawierała fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej i pojedyncze, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki prehistorycznej. Brak zatem jednoznacznych przesłanek umożliwiających precyzyjne stwierdzenie, w jakich okolicznościach i kiedy muszla trafiła na cieszyńskie wzgórze zamkowe.

Wydaje się bardzo prawdopodobne, że muszla pielgrzymia – znaleziona na złożu wtórnym przed wejściem do cieszyńskiej rotundy – pochodziła z jednego ze zniszczonych grobów z otaczającego świątynię cmentarzyska, zwłaszcza że podczas badań prowadzonych w latach

¹ „A ten pokazywał znaki, że był w Jeruzalem, mając na ręce prawej herby jerozolimskie, także Chrystusa Zmartwychwstałego z grobu i kura piejącego Piotra Świętego, a na lewej głowę świętego Jakuba Apostoła z literami wyrażone, powypychane aż do krwi, a potem wódkami albo czym inszym potarte, że się tak zgoiło, że wszystko wyrażone jakoby inkaustem wyrysowane pięknie były, że się zatrzyć nijakim sposobem nie mogły. Mając na obydwu rękach te znaki, od rąk aż po pięści same na cielistym wyrażone, jako w Jeruzalem pielgrzymom miasto attestacyjej to czynią.” (Chronografia, 342).

Ryc. 1. Fragment muszli pielgrzymiej z Góry Zamkowej w Cieszynie, stan. 1. Rys. J. Gryc (Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie).

Abb. 1. Fragment einer Jakobsmuschel vom Schlossberg in Teschen, Fundstelle 1. Zeichnung J. Gryc (Museum des Teschener Schlesien, Teschen).

Ryc. 2. Fragment muszli pielgrzymiej z Góry Zamkowej w Cieszynie, stan. 1. Fot. J. Gryc (Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie).

Abb. 2. Fragment einer Jakobsmuschel vom Schlossberg in Teschen, Fundstelle 1. Foto J. Gryc (Museum des Teschener Schlesien, Teschen).

Ryc. 3. Rotunda św. Mikołaja i Waclawa na Górze Zamkowej w Cieszynie, stan przed rekonstrukcją (Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie).

Abb. 3. Rotunde des Hl. Nikolaus und Wenzel auf dem Schlossberg in Teschen, Zustand vor der Sanierung (Museum des Teschener Schlesien, Teschen).

40., jak i później w latach 50., odkrywano także pochówki wtórne, a kości ludzkie pochodzące ze zniszczonych grobów szkieletowych odnajdywano również w warstwie kulturowej (Kietlińska 1960, 80). Brak dokładniejszych wyznaczników chronologicznych musza nas do określenia jedynie ramowo czasu funkcjonowania cmentarzyska. *Terminus ad quem* to wzniesienie romańskiej budowli, *terminus ante quem* to budowa średniowiecznego zamku, która definitywnie zamyka okres funkcjonowania cmentarza. Rotunda św. Mikołaja i Wacława w Cieszynie należy do obiektów dobrze znanych i często przywoływanych w literaturze, ponieważ jest jedyną w całości zachowaną rotundą na terenie Polski datowaną do ok. połowy XII wieku. Tradycyjne datowanie rotundy z pierwszej połowy XI wieku jest obecnie kwestionowane. Budowlę wzniesiono wprawdzie w wątku płytkowym, który wskazywałby na jej starszą metrykę, ale co najmniej dwa jej elementy powinny budzić wątpliwości. Przede wszystkim umieszczona w grubości muru nawy klatka schodowa prowadząca na emporę, a także – zaobserwowane podczas badań prowadzonych w latach 50. – nieregularności muru fundamentowego. Cechy te wskazują na prawdopodobnie późniejsze wzniesienie kościoła, najwcześniej w pierwszej połowie XII wieku (Rodzińska-Chorąży 2009, 81, 115). Z zachowanej dokumentacji fotograficznej i fragmentów dzienników Raschkego wynika dobitnie, że mur istniejącej rotundy w kilku miejscach wyraźnie narusza starsze groby szkieletowe. W świetle tego wydaje się bardzo prawdopodobne, że obecna budowla romańska, jak już zresztą wcześniej to sugerowano, powstała w miejscu starszej (Rodzińska-Chorąży 1995, 146–147, 154–156), a cmentarzysko funkcjonowało tutaj wcześniej, najpewniej już w wieku XI. Niezbyt jasne jest także datowanie jego schyłku. Według ustaleń Aliny Kietlińskiej, na podstawie badań prowadzonych w latach 1947–1954, wokół rotundy biegła drewniana droga, powstanie której zapewne zamyka okres funkcjonowania cmentarzyska, co miało miejsce najpóźniej w XIV wieku (Kietlińska 1960, 80). Jeśli więc muszla pochodziłaby z jednego z grobów, i biorąc równocześnie pod uwagę ogólną dynamikę rozwoju ruchu pielgrzymkowego, jej datowanie zamykałoby się w granicach od XII (?) do XIV wieku.

Pierwsze znane nam z terenu Europy znaleziska muszli pielgrzymich datowane są najpóźniej z pierwszej połowy wieku XI i pochodzą ze stanowisk grobowych. Najstarsze występują w grobach w pobliżu kości miednicy lub pod łokciem, co wskazywałoby, że przymocowane były do sakwy pielgrzymiej. Od XIII wieku występują także w okolicach czaszki i tułowia, a więc pierwotnie musiały być zapewne umieszczone na kapeluszu bądź kołnierzu płaszcza, co potwierdzają liczne źródła ikonograficzne (Dunin-Wąsowicz 2002, 152). Tego typu groby, zawierające jedną lub nawet kilka muszli, znane są poza Hiszpanią z terenów Francji, południowej Anglii, Niemiec, Włoch i Szwajcarii, a licznie występują także w Skandynawii (Andersson 1989). Choć tak wyposażone groby pojawiają się sporadycznie jeszcze w okresie nowożytnym, to ich występowanie związane jest przede wszystkim z okresem wczesnego i późnego średniowiecza, a apogeum przypada na wiek XIII (Köster 1983; Haasis-Berner 1995).

Nieco inaczej prezentuje się sytuacja na terenach położonych na wschód od Łaby, gdzie znaleziska grobowe należą do rzadkości, a najstarsze z nich mogą być datowane najwcześniej z wieku XII.² Z terenu Polski i Czech znamy, jak dotąd, jedynie 11 stanowisk (tab. 1), na których odnotowano obecność muszli pielgrzymich (8 w Polsce, 3 w Czechach), natomiast na terenie dzisiejszej Słowacji tego typu znalezisk dotychczas nie pozyskano. Część zabytków pochodzi z badań prowadzonych jeszcze w latach 30. i 40. – dlatego informacje na temat kontekstu archeologicznego bywają niepełne, lub odnalezione zostały na złożu wtórnym – co umożliwia formułowanie jedynie bardzo ogólnych wniosków.

Pod względem kontekstu zalegania zabytku najbliższej cieszyńskiej muszli plasują się znaleziska z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu, Poznania oraz czeskich Łażan. W przypadku dwóch pierwszych ośrodków muszle pochodzą najprawdopodobniej z warstw związanych

² Z pierwszej połowy wieku XII datowana jest muszla odkryta w XIX wieku na grodzisku w Starej Lubece. Jest bardzo prawdopodobne, że pierwotnie stanowiła ona wyposażenie jednego z grobów, należącego do osoby o zapewne wysokim statusie społecznym (Rębkowski 2004, 158, przyp. 27).

Stanowisko	Kontekst	Rok znalezienia	Datowanie	Gatunek	Literatura
Cieszyn (woj. śląskie, RP)	warstwa cmentarna	1942	XII (?) – XIV w.	<i>Pecten maximus L.</i>	Wyrwa 2009, 36–37
Elbląg (woj. warmińsko-mazurskie, RP)	drewniana latryna	1999	XIV/XV w.	<i>Pecten maximus L.</i>	Nawrońska 2004, 50; Wyrwa 2009, 38, ryc. 39
Kołobrzeg (woj. zachodniopomorskie, RP)	warstwa destrukcyjna budynku mieszkalnego	1988	1. poł. XIV w.	<i>Pecten maximus L.</i>	Rębkowski 2004, 160; Wyrwa 2009, 40, ryc. 22
Łaźany (Pardubický kraj, ČR)	ossuarium	2006	XIII–XV w.	<i>Pecten jacobaeus L. (?)</i>	J. Frolík (niepublikowane)
Lublin (woj. lubelskie, RP)	jama osadowa	1973	poł. XIII – XIV w.	<i>Pecten jacobaeus L.</i>	Wyrwa 2009, 42, ryc. 23
Most (Ústecký kraj, ČR)	studnia	1976–1977	2. poł. XIII w.	<i>Pecten maximus L.</i>	Klápště 2002, 132
Ostrów Lednicki (woj. wielkopolskie, RP)	warstwa cmentarna	1935 (?)	XII (?) – pocz. XIV w.	<i>Pecten jacobaeus L.</i>	Wyrwa 2009, 44–45, ryc. 24, 25
Poznań (woj. wielkopolskie, RP)	warstwa cmentarna	2000	ok. XV w. (?)	<i>Pecten maximus L.</i>	Wyrwa 2009, 47, ryc. 27
Praha – Císařské konírny (Středočeský kraj, ČR)	wartwy zasypiskowe	1982–1993	przed 1580 r.	?	J. Frolík (niepublikowane)
Racibórz (woj. śląskie, RP)	chata znajdująca się w obrębie zabudowy rynku	1997	XIII–XIV w.	<i>Pecten maximus L.</i>	Kozłowska–Turakiewicz 2004, 168; Wyrwa 2009, 47, ryc. 28
Wrocław – Ostrów Tumski (woj. dolnośląskie, RP)	warstwa kulturowa	2001	1. poł. XIII w.	<i>Pecten jacobaeus L.</i>	Wachowski 2005, 109; Wyrwa 2009, 51, ryc. 29

Tab. 1. Zestawienie stanowisk z terenu Czech i Polski, na których zarejestrowano fragmenty muszli pielgrzymich.

Tab. 1. Übersicht der Fundstätten mit Jakobsmuschelfunden in Tschechien und Polen.

z cmentarzyskiem, choć ich pierwotna obecność „w grobie” nie jest w pełni udokumentowana. Jedynie fragment muszli ze stanowiska Łaźany można bez większych wątpliwości uznać za część wyposażenia grobowego. Tamtejszy zabytek odkryto w ossuarium (kostnicy), związanym z gotycką fazą kościoła św. Wacława datowaną z 2. połowy XIV wieku. Znaleziska z ossuarium można ramowo datować z okresu między XIII a XV wiekiem i w takiej chronologii mieści się również datowanie muszli.³

Kolejna grupa zabytków związana jest ewidentnie z ośrodkami miejskimi (Kołobrzeg, Racibórz, Elbląg, Most). Muszle znalezione zostały w obrębie zabudowy mieszkalnej (Kołobrzeg, Racibórz), w drewnianej latrynie (Elbląg) i – zapewne nieprzypadkowo tam umieszczonej – na dnie studni (Most). W przypadku Wrocławia i Lublina możemy jedynie stwierdzić, że zalegały one w obrębie warstwy kulturowej. Do omawianego zespołu można by – z pewną ostrożnością, brak bowiem pewności co do klasyfikacji gatunkowej – dołączyć również muszlę znaną pod podłogą tzw. Stajni Cesarskich (Císařská konírna) na Zamku Praskim, a datowaną z okresu przed budową północnego traktu, a więc przed 1580 rokiem.⁴

Biorąc pod uwagę datowanie, należy skonstatować, że brak jest – jak dotąd – stanowisk starszych niż trzynastowieczne. Wcześniejsze datowanie muszli z Ostrowa Lednickiego z końca XI czy nawet z XII wieku wydaje się – w świetle dotychczas nieustalonej ostatecznie chronologii cmentarzyska oraz ogólnej dynamiki peregrynacji znanej ze źródeł pisanych – mało prawdopodobne (Wyrwa 2009). Za najstarsze w omawianym zespole należy więc uznać obecnie znaleziska z Wrocławia i Mostu – datowane na ok. wiek XIII. Datacja muszli wrocławskiej wymaga jednak pogłębionych analiz specjalistycznych. Według obecnej wiedzy wynikającej ze źródeł pisanych i względnych datacji archeologicznych muszli pielgrzymich z ziem polskich widać bowiem, że główny proces peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela zaczyna się rozwijać dopiero w XIV wieku. Mamy nadzieję, że dotychczasowe spostrzeżenia będą weryfikowane w trakcie dalszych badań.

Ciekawe wyniki dały przeprowadzone niedawno analizy malakologiczne. Okazało się, że część znalezisk muszli znanych nam z badań archeologicznych należy do gatunku małża *Pecten jacobaeus L.* (Lublin, Ostrów Lednicki, Wrocław). Wbrew swojej nazwie ten gatunek przegrzebka występuje głównie w Morzu Śródziemnym, w przeciwieństwie do właściwej „muszli św. Jakuba” – łączonej z gatunkiem *Pecten maximus L.* występującym w Atlantyku, od wybrzeży Norwegii po południową Hiszpanię. Trzeba jednak zaznaczyć, że dla przecięt-

³ Znalezisko z Łaźan pochodzi z badań prowadzonych w 2006 roku i nie jest jeszcze opublikowane. Za informacje na jego temat oraz możliwość ich wykorzystania w artykule serdecznie dziękujemy dr. J. Frolíkovi.

⁴ Za udostępnienie tych informacji serdecznie dziękujemy dr. J. Frolíkovi.

nego obserwatora muszle obu gatunków mogą być tożsame i w przeszłości zapewne tak je postrzegano (Wyrwa 2009).

Biorąc pod uwagę rangę mniejsza znalezienia muszli oraz jego położenia względem głównych szlaków komunikacyjnych, można zauważyć, że we wszystkich przypadkach chodzi o ośrodki o dużym znaczeniu kulturowych, mające doskonałe połączenie z terytorium Niemiec, gdzie brały swój początek jedne z ważniejszych tras pielgrzymkowych do Composteli – tzw. *Niederstrasse* i *Oberstrasse*. Wyjątkową lokalizację pod tym względem ma Cieszyn – położony przy tradycyjnym szlaku łączącym ziemie polskie z krajami południowymi. Taką pozycję potwierdza umieszczenie tego ośrodka w pierwszej edycji znanej mapy dróg prowadzących do Rzymu autorstwa Erharda Etzlauba, sporządzonej około 1500 roku. Cieszyn – choć umiejscowiony z niewielkim błędem – widnieje tam przy drodze wiodącej z Krakowa przez Ołomuniec i Wiedeń do Rzymu (Kupčík 1995, 35; Semotanová 2001, 41; Manikowska 2008, ryc. 28).

Perspektywy badań nad różnego rodzaju znakami pielgrzymimi i wszelkimi innymi materialnymi świadectwami podróżowania do miejsc świętych są bardzo obiecujące i dla wielu badaczy wieków średnich niezwykle pociągające. Powiększająca się z roku na rok kolekcja tego typu przedmiotów – pozyskiwanych zwłaszcza podczas archeologicznych badań miejscowych, pozwala, z jednej strony, lepiej rozpoznać charakter samych znalezisk, z drugiej zaś wnieść nowy element do bogatej już wiedzy historycznej o zjawisku średniowiecznej pąci.

Literatura i źródła

- ANDERSSON, L., 1989: Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien, Lund Studies in Medieval Archeology VII, 161–165. Lund.
- DUNIN-WASOWICZ, T., 1995: Średniowieczne znaki pielgrzymie w Polsce. Komunikat. In: Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy (Manikowska, H.–Zaremska, H., edd.), 328–331. Warszawa.
- CHRONOGRAFIA: Chronografia albo Dziejopis Żywiecki (Grodziski, S.–Dwornicka, I., wyd.). Żywiec, 1987.
- KIETLIŃSKA, A., 1960: Gród wczesnośredniowieczny na Górze Zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949–1954, Materiały wczesnośredniowieczne 5, 63–97. Warszawa.
- KLÁPŠTĚ, J., 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (č. p. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha–Most.
- KOZŁOWSKA, K.–TURAKIEWICZ, R.: Początki i rozwój Raciborza. In: Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne (Abłamowicz, D.–Furmanek, M.–Michnik, M., edd.), 157–170. Gliwice.
- KÖSTER, K., 1983: Pilgerzeichen und Pilgemuscheln von Mittelalterlichen Santiagostraßen, Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 2. Neumünster.
- KUPČÍK, I., 1995: Vývoj mapového zobrazení českých zemí na mapách poutnických cest do poloviny 16. století, Rozpravy Národního technického muzea v Praze – Z dějin geodézie a kartografie 8, 34–39.
- MANIKOWSKA, H., 2008: Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza. Wrocław.
- NAWROLSKA, G., 2004: Dokąd pielgrzymowali elblążanie w średniowieczu? Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek. In: Archaeologia et historia urbana (Czaja, R.–Nawrońska, G.–Rębkowski, M., edd.), 517–527. Elbląg.
- NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ, M., 2007: Zpráva o analýze hřebenatek ze Zámecké hory v polském Těšíně, Brno (maszynopis ekspertyzy w Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie i Archeologicznym ústavu Akademie věd v Brnie).
- RASCHKE, G., 1940: Grabungen an der frühromanischen Burgkapelle von Teschen, Altschlesien 10, 146–161. Breslau.
- 1944: Ausgrabungen an der frühromanischen Burgkapelle von Teschen, Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereins. Breslau.
- RĘBKOWSKI, M., 2004: Pielgrzymki mieszkańców średniowiecznych miast południowego wybrzeża Bałtyku w świetle znalezisk znaków pątniczych. Wstęp do badań, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, t. 52, z. 2, 153–188. Warszawa.
- RODZIŃSKA-CHORAŻY, T., 1995: Rozważania nad genezą wczesnośredniowiecznych rotund prostych, Studia i Materiały do dziejów Pałuk II, 137–162.
- 2009: Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku. Kraków.
- SEMOTANOVÁ, E., 2001: Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí. Praha.
- SLIVKA, M., 1998: Středověký homo viator – Der mittelalterliche homo viator, AH 23, 303–322.

- SZYMBORSKI, W., 2006: Źródła do dziejów ruchu pielgrzymkowego – próba klasyfikacji, *Peregrinus Cracoviensis*, z. 17, 33–43.
- VELÍMSKÝ, T., 1998: K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích – Zu den Funde der mittelalterlichen Pilgerzeichen aus böhmischen Ländern, *AH* 23, 435–456.
- 2006: Reflection of the Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages. In: *Wallfahrten in der europäischen Kultur-Pilgrimage in European Culture*. Europäische Wallfahrtstudien, Band 1 (Doležal, D.–Kühne, H., edd.), 253–270. Frankfurt am Main.
- WACHOWSKI, K., 2005: Średniowieczne pielgrzymki mieszkaińców Śląska, *Archeologia Polski* 50, z. 1–2, 103–128.
- WYRWA, A. M., 2007: Świąty Jakub Apostoł i ślady pielgrzymowania pątników. In: *Mni i pielgrzymi w średniowieczu. Łąd na szlakach kulturowych Europy*, Brzostowicz, M.–Mizerska, H.–Wrzesiński, J., 61–102. Poznań–Łąd.
- 2009: Świąty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela. *Lednica–Poznań*.

Zusammenfassung

Jakobsmuscheln vom Schlossberg in Teschen – ein neuer Punkt auf der Karte der Wege nach Santiago de Compostela

Eine bestimmte Erscheinungsform von Religiosität bzw. religiöser Praktik, die zur Neige des Mittelalters eine vorher nie dagewesene Popularität erlangte, waren Pilgerreisen, bei denen Christen nahe gelegene und auch sehr entfernte heilige Stätten besuchten. Unter diesen Wallfahrten nahmen die sogenannten *Peregrinationes maiores*, zu denen auch die Jakobswallfahrt zum Grab des Apostels Jakobus in Santiago de Compostela in Spanien gehörte, eine außergewöhnliche Stellung ein.

Noch bis vor kurzem waren die in den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts im großpolnischen Ostrów Lednicki gefundenen Jakobsmuscheln der einzige bekannte archäologische Beleg für die Wallfahrt nach Santiago de Compostela von polnischem Gebiet aus. In den letzten Jahren wurde diese Kollektion beträchtlich vergrößert, obwohl es sich dabei zumeist um Funde älteren Datums handelt, die aus unbearbeiteten musealen Sammlungsbeständen stammen.

Zu diesen zählt auch das Fragment einer Jakobsmuschel, die man während den Grabungen fand, die in den Jahren 1941–1942 von Georg Raschke auf dem Schlossberg in Teschen bei der Rotunde des Hl. Nikolaus und Wenzel geleitet wurden (Raschke 1940; 1944). Das erhaltene Muschelfragment stammt vom linken unteren Teil, hat die Maße von ungefähr 5 × 3 cm und die Innenfläche ist von rosaroter Farbe. Gattungsmäßig wurde sie als *Pecten Maximus L.* bestimmt (Nývltová Fišáková 2007). Die Muschel wurde im Kontrollprofil vor dem Eingang zur Rotunde in der 0 bis 1,5 m tiefen Aufschüttungsschicht gefunden. Zusammen mit ihr fand man vor allem Keramikfragmente aus dem Hochmittelalter und einige Fragmente urzeitlicher Keramik. Im Hinblick auf die Fundumstände erscheint es als sehr wahrscheinlich, dass die Muschel aus irgendeinem der gestörten Skelettgräber vom Friedhof stammt, der um die Rotunde gelegen war und grob in die Zeit zwischen 11. (?) und 14. Jahrhundert datiert wird.

Gegenwärtig sind uns auf polnischem Gebiet acht Funde von Jakobsmuscheln bekannt, wobei fünf von ihnen zur Gattung *Pecten maximus L.* (Teschen, Elbląg, Kołobrzeg, Posen, Racibórz) und drei zur Gattung *Pecten jacobaeus L.* (Ostrów Lednicki, Breslau, Lublin) gehören (Wyrwa 2009). Auf tschechischem Gebiet sind uns bislang lediglich zwei sichere Muschelfunde (Lažany, Most) und ein Muschelfund bekannt, der dieser Kollektion ohne nähere Gattungsbestimmung jedoch nicht zugeordnet werden kann (Prag-Kaiserliches Gestüt). Die Datierung dieser Funde bewegt sich zwischen dem 13. und 15. Jahrhundert. Obwohl die Jakobsmuscheln vor allem mit Grabkomplexen in Verbindung gebracht werden, lässt sich von den auf polnischem und tschechischem Gebiet gemachten Funden lediglich das Fragment der Muschel aus Lažany ganz sicher als eine solche ansehen. Die Mehrheit wird mit der städtischen Umgebung des Hochmittelalters in Verbindung gebracht (Elbląg, Kołobrzeg, Most, Racibórz), ein Teil wurde in mit Friedhöfen verbundenen Schichten gefunden, jedoch mit unsicherem Fundkontext (Teschen, Ostrów Lednicki, Posen), und nur in einem Fall kann die Muschel eindeutig mit einem Grabkontext in Verbindung gebracht werden (Lažany). Der Kontext der übrigen kann lediglich allgemein als Kulturschicht bezeichnet werden (Lublin, Breslau).

